
Na pomoc autorům

Jak psát recenze

Vladimír Spousta

Abstrakt: Příspěvek je určen především méně zkušeným recenzentům. Objasňuje recenzi jako literární útvar vědecké a umělecké kritiky. Vymezuje čtyři okruhy potenciálních čtenářů recenzí a v analytické exkurzi ozřejmuje koncepční, metodologické, obsahové i formální náležitosti recenze tak, aby byla s to uspokojit i náročného čtenáře.

Klíčová slova: recenze, autorecenze, lektorský posudek, anotace, režim řeči, obsah recenze, popisně informační aspekt, analyticko-kritický aspekt, metodologický aspekt, hodnotící aspekt

Dříve než se pokusíme postihnout vše, co by měla dobře, tj. kvalitně napsaná recenze obsahovat, a ozřejmit její koncepční, metodologické a formální náležitosti, zrekapitulujme několik základních údajů o recenzi tak, jak je přináší slovníková a literárněvědná literatura.

1. Terminologická exkurze a historické ohlédnutí

Odborný termín **recenze** je odvozen z latinské složeniny *re + censere* = posuzovat, konat přehlídka, v duchu přehlížet, uvažovat. V současném jazykovém povědomí se recenzí rozumí kritické posouzení (ocenění) nějakého odborného, vědeckého či uměleckého díla, tedy posudek díla po jeho zveřejnění. Např. Masarykův slovník naučný (1932) osvětluje pojem recenze takto: „*Recense* (z *lat.*), přehlídka, úprava textu nějakého spisu (vlastní i vydavatelova, též kritická), posudek, kritika.“ Komenského slovník naučný (1938) jej vymezuje těmito slovy: „*Recense* (*lat.*), původně *censura* ve starém Římě, nyní kritika.“ Obdobně uvádí heslo recenze též Ottův slovník naučný (2000): „*Recense*, *lat.*, původně přehlídka *ensorova* ve starém Římě, pak kritická úprava textu některého spisovatele, pak tolik co kritika, zejména kritika vědecká.“

Teprve Velký slovník naučný m/ž (1999) objasňuje dva významy slova recenze: „1. shrnující zhodnocení vědeckého nebo uměleckého díla; posudek,

kritika; 2. posuzovací řízení, jímž prochází vědecké nebo umělecké dílo před vydáním.“ Jedná se tedy o žánr literární, vědecké a umělecké kritiky. Výsledek tohoto řízení, tj. hodnocení díla před jeho publikováním (obvykle pro interní potřebu nakladatelství) se označuje souslovím **lektorský posudek**.

Recenze jako posudky literárních děl jsou zvláštním druhem velmi úzce zaměřené bibliografie. Rozlišováno bývá několik druhů recenze. Jestliže recenzent kriticky obhlíží v jedné recenzi více publikací, pak se jedná o **souhrnnou recenzi**, je-li posuzovatelem recenzovaného díla sám jeho autor, ustálilo se pro označení takové recenze název **autorecenze**.

Rozmach recenze v dnešním pojetí úzce souvisí s vynálezem knihtisku, díky němuž vzrostla potřeba registrovat, evidovat a třídit vzrůstající knižní produkci, a se vznikem prvních knižních katalogů a časopisů. Je však spojen i s vývojem bibliografie a bibliografických soupisů, kdy se ze stručné hodnotící informace o obsahu publikace, kterou známe dnes pod pojmem **anotace**, zrodila dnešní podoba recenze. K rozvoji recenze v české literatuře dochází ke konci 18. století (za J. Dobrovského). S významem publicistiky a vědecké literatury v 19. století roste i význam recenzování a recenze. Tehdy se rozvíjel i fejeton, vtipná a zábavná úvaha causerie (z franc., čti *kózri*), referát, reportáž (z franc.), tj. literárně zpracovaná zpráva, vědecká stať, studie či esej (z angl.), tj. umělecky zpracovaná úvaha na určité téma jako literární útvar na pomezí krásné a věcné literatury, v níž se spojují hodnoty estetické s informativními. Od doby osvěcenství se recenze jako specifický žánr stala trvalou součástí vědecké literatury.

Recenzenti (tj. autoři recenzí) zaměřují pozornost především na nově (poprvé) publikovaná díla, řidčeji na nová vydání staršího díla. Zveřejňují je nejčastěji v odborném či vědeckém periodiku (časopise, sborníku) příslušejícímu oboru recenzovaného díla. Pokud se – ať již z jakéhokoli důvodu – rozhodnou, že nebudou recenzi publikovat pod svým pravým (občanským) jménem, ustálil se určitý úzus při užívání různých (více či méně identifikovatelných) šifer a pseudonymů.

Každý, kdo chce být informován o nových publikacích ze svého oboru (eventuálně z příbuzných disciplín), pročítá v odborném tisku recenze a sleduje, co a jak mu recenzent jako potenciálnímu čtenáři recenzovaného díla sděluje, tj. čeho si všímá, k čemu se staví kriticky, čím a jak argumentuje a jak dílo hodnotí jako celek. Protože se v posledních letech stále méně často setkávám s dobře, kvalitně napsanou recenzí, tj. recenzí, která by mě objektivně – byť s určitou mírou subjektivního vidění recenzenta (a přijatelné autorské licence) - informovala o recenzovaném díle *ve všech aspektech* a s citem pro vyváženost různých pohledů, zamýšlím se nad recenzí a jejím posláním. Zjišťuji přitom, že napsat dobrou recenzi není snadné.

2. Kdo čte recenze a co od nich očekává?

Zvažme tedy, co čtenáři recenzí od nich očekávají. Zájem čtenáře o určitou recenzi může být vyprovokován v podstatě čtyřmi pohnutkami. Recenzi určitého vědeckého díla vyhledává především proto, že ho interesuje:

1. **problematika recenzovaného díla** – pravděpodobně nejčastější důvod čtenářského zájmu, projevuje ho nejpočetnější okruh čtenářů příslušného vědního oboru, kteří chtějí být informováni o tom, které otázky jsou v popředí „jejich“ vědní disciplíny a které z nich jsou aktuálně pojednány i literárně (z hlediska čtenáře dominuje *popisně informativní aspekt*),
2. **způsob, jakým autor díla k dané problematice přistupuje**, jak ji pojímá, jaké postupy při jejím zpracování volí, kterých metod při řešení využívá (a s jakým výsledkem), které metody preferuje (a proč), jak problém zpracovává a jak o výsledcích svého bádání referuje (jaká je jazyková úroveň jeho výpovědi), jak promýšlí literární podobu své práce (její obsah), jak ji strukturuje a do jakých dílčích celků (kapitol a subkapitol) rozvrhuje její finální tvar (uplatněn je především *metodologický aspekt*),
3. **osobnost autora recenzovaného spisu**, sféra jeho aktuálního vědeckého zájmu, jeho tvůrčí vědecká potence, jeho schopnost problém separovat, vyčlenit ze širšího pole problémů daného vědního oboru (ale i ze sféry svých osobních odborných zájmů) a osamostatnit ho tak, aby byl výzkumně uchopitelný a následně literárně zpracovatelný, tedy veškeré jeho schopnosti metodologické (převažuje *informativní a metodologický aspekt*),
4. **osobnost recenzenta a jeho způsob recenzování**, tzn. především postupy uplatňované při analýze díla, formální a jazyková úroveň recenze, jak o díle referuje a jak formuluje své názory, kritické postřehy, připomínky a hodnotící soud, a to zvláště tehdy, kdy recenzent vyslovuje své mínění o publikaci, jejímž autorem je sám čtenář recenze (v popředí je *metodologický aspekt*).

3. Obsahové a metodologické aspekty recenze

Psaní recenze představuje značně náročnou činnost – a to z několika důvodů. Především proto, že je to obvykle první kriticky orientované – a navíc zveřejněné – vyjádření o vydaném díle, přičemž recenzent je při vynášení svých soudů odkázán jen na svoje znalosti oboru, v jehož teritoriu má autor recenzovaného díla „domovské právo“, a na svoji intuici, jasnozřivost, bystrozrakost a pronikavost pohledu, předvídavost a schopnost odhadu, protože se nemůže opírat o žádné již publikované hodnocení předmětného díla. A přitom se – na straně druhé – jeho recenze často stává cenným doku-

mentárním materiálem často a zistně využívaným jinými autory při tvorbě rozsáhlejších kritických studií.

Dobře napsaná recenze by měla splňovat několikéré očekávání čtenáře. Každé recenzované dílo by mělo být nahlíženo minimálně **ze tří aspektů: popisně informačního, analyticko-kritického a hodnotícího.**

3.1 Popisně informační aspekt

1. Recenzent by měl v první řadě uvést **základní bibliografické údaje** o recenzovaném spise, a to ve formě tzv. *základní citace*, která obsahuje všechny údaje potřebné pro identifikaci publikace (nebo její části) a pro získání základní představy o jejím rozsahu, popřípadě i obsahu. Základní citace obsahuje tyto prvky v následujícím pořadí:
 - příjmení a iniciály osobního (křestního) jména autora (autorů)
 - *název publikace*
 - pořadí vydání
 - místo vydání
 - název nakladatelství
 - rok vydání
 - rozsah publikace vyjádřený celkovým počtem stran (určuje její číslo poslední stránky)
 - standardní číslo

Při řazení uvedených prvků bibliografické identifikace recenzovaného díla respektujeme určitá pravidla. Obsah, formu a strukturu záznamů stanoví česká státní norma (ČSN ISO 690) z roku 1996 vydaná pod názvem *Bibliografické citace*, která byla vypracována Českým normalizačním institutem. Jak a která interpunkční znaménka užít při uvádění bibliografických dat, názorně a nejefektivněji objasní záznam konkrétního díla. Např.:

GARDNER, H. *Dimenze myšlení. Teorie rozmanitých inteligencí*. 1. vyd. Praha: Portál, 1999. 398 s. ISBN 80-7178-279-3.

Bibliografické údaje o recenzovaném spise je možné uvádět též v podobě tzv. **zkrácené citace**, která obsahuje *minimální údaje* o knize, tzn. jen ty údaje, které jsou k identifikaci publikace nebo její části zcela nezbytné. V praxi to znamená, že některé prvky základní citace vypustíme a uvedeme pouze tyto prvky:

- příjmení a iniciály osobního (křestního) jména autora (autorů)
- *název publikace*
- pořadí vydání
- místo vydání
- název nakladatelství
- rok vydání

– standardní číslo

Pokud je publikace dílem více autorů, citujeme jejich jména v tom pořadí, jak jsou v recenzovaném díle vytištěna. Uvádíme ovšem jména maximálně tří autorů. Je však možno citovat jméno pouze jednoho z nich – a sice toho, který je v pořadí první (obvykle proto, že dílo redigoval nebo že je z uvedených autorů nejvýznamnější), a za ně se připojí zkratka **aj.** (a jiní) nebo **et al.** (z lat. *et alii* = a jiní) nebo zkratka **a kol.** (a kolektiv).

MALINA, J., a kol. *O tvořivosti ve vědě, politice a umění*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1993. ISBN 80-901305-7-7.

2. Recenze by měla přinést i stručnou informaci o tom, co je **obsahem recenzovaného díla**, a seznámit čtenáře s jeho strukturou, tzn. členěním textu v kapitoly a podkapitoly, uvést jejich názvy, stručně, ale výstižně charakterizovat jejich obsah a stěžejní myšlenkový vklad autora, tzn. citovat nebo parafrázovat základní teze a tvrzení.
3. Recenzent má informovat o **koncepci díla**, o způsobu, jakým autor díla k dané problematice přistupuje, jak ji pojímá, o všech jeho složkách a jejich vzájemných vazbách, začlenit dílo do systému daného vědního oboru, do širších souvislostí společenských a vědeckých (případně uměleckých či literárních), ale též do kontextu se stavem, v němž se v současné době ocitá bádání o problému pojednaném v recenzovaném díle.
4. Důležitou složkou recenze jsou informace o **metodologických kvalitách** díla, o postupech aplikovaných při zpracování problému a o metodách užitých při jeho řešení, o výsledcích výzkumu, o jeho zpracování i jazykové úrovni výpovědi, ale též o literární podobě práce a její struktuře.
5. Recenzent by neměl opomenout ani informace o **formální, typografické úpravě díla**, tzn. zmínit se nejen o tom, jak je text (a jeho části) rozvržen, ale i o způsobu jeho detailnějšího členění a označování.
6. V závěru recenze čtenář obvykle očekává, že bude informován i o předpokládaném okruhu potenciačních zájemců a uživatelů recenzovaného spisu a o jeho čtenářské dosažitelnosti, tj. identifikační údaje o konkrétní instituci, v níž je možno si spis vypůjčit nebo zakoupit.

Zpracování této informační (úvodní) části recenze je z pozice recenzenta nejsnazší, protože základní údaje o díle v podstatě přejímá od autora díla. Bohužel někteří začínající recenzenti se domnívají, že tím splnili svůj úkol a takový elaborát (který je vlastně pouhým torzem recenze v pravém slova smyslu) považují za recenzi. K napsání takové „*informační recenze*“ pak jim ovšem postačí jen několik málo hodin, protože strukturu práce snadno vyčtou z jejího obsahu a doplní ji parafrázováním nebo citací několika vybraných autorových myšlenek.

Analyzovat myšlenkový přínos díla a kriticky posoudit jeho přínos pro příslušný vědní obor je však nepoměrně náročnější. Z tohoto důvodu také v některých recenzích analyticko-kritický aspekt absentuje nebo se autor recenze omezuje jen na nepodstatné, marginální a snadno postřehnutelné nedostatky, často jen formální povahy.

3.2 Analyticko-kritický a hodnotící aspekt

1. Vyslovit analyticko-kritický a hodnotící názor na dílo může recenzent jen za předpokladu, že se mu podaří vystoupit na onu pomyslnou vyvýšeninu vědění a znalostí příslušného oboru, která mu poskytne potřebný nadhled, rozšíří obzor a umožní mu proniknout i do vzdálenějších končin. Jen tak získá možnost problematiku pojednávanou v recenzovaném spise obhlédnout v širších interdisciplinárních souvislostech a odhalit i skryté, nečekané, ale mnohdy velmi inspirativní „příbuzenské“ vztahy. Kritikou a posuzováním díla z obou těchto aspektů by se recenzent měl proto snažit o to, aby vyslovené závěry nebyly jen výslednicí „pohledu“ z jeho (tj. subjektivně voleného) zorného úhlu, ale usilovat o to, aby měly i – a to převážně a především – dimenzi zmíněného „nadhledu“.
2. Takovou pozici může získat např. tím, že si jako ústřední opěrný bod svého uvažování o díle a jeho posuzování zvolí problém, který je podle jeho názoru stěžejním problémem toho vědního oboru, k němuž recenzovaný spis přináší, a prizmatem tohoto problému pak zkoumá a posuzuje jednotlivé složky díla, jejich vzájemné vztahy a proporcionální vyváženost.
3. Mezi nepsané povinnosti recenzenta patří důkladná analýza myšlenkového přínosu díla, na jejímž základě může kriticky hodnotit význam díla a upozornit na sporné, diskutabilní názory autora, eventuálně na mylná tvrzení a jiné omyly.
4. Součástí kritického náhledu na dílo je též analýza z hlediska užitých jazykových prostředků, tzn. respektování gramatických a ortografických pravidel a stylistická stránka díla.
5. Kritické analýze by měl recenzent podrobit také uspořádání a členění spisu z hlediska formálního a typografického.
6. Prestižní záležitostí každého recenzenta by měla být i snaha o uplatnění vlastní tvůrčí iniciativy, která může nalézt zpředmětnění např. v konfrontaci vlastních názorů s míněním autora recenzované publikace. Při takto vedené polemice je třeba obezřetně sledovat proporcionality a rozsah textu tlumočícího mínění autora recenzovaného díla a textu autora recenze, který by neměl svým rozsahem převažovat.
7. Recenzent má též na základě analýzy postihnout a kriticky zhodnotit místo, které zaujímá recenzovaný spis v dosavadní autorově tvorbě,

a také jeho význam se zřetelem k autorovu vědeckému (uměleckému) vývoji. Učinit tak může např. tím, že připomene ty autorovy práce, kterými sondoval některé dílčí otázky problematiky celistvě zpracované v recenzovaném spise, a naznačí jejich pozice vzhledem k recenzovanému dílu a zhodnotí i jejich vědecký význam.

8. Dobře napsaná recenze by měla ústit v analytické a kritické zhodnocení celkového významu díla, jeho přínosu pro příslušný vědní obor a vyslovit soud o odborné či vědecké hodnotě díla, případně i o míře jeho užitečnosti (potřebnosti) jako studijního materiálu.

Všem těmto v hrubých rysech načrtnutým požadavkům by měl recenzent v zájmu dosažení vysoké profesionální úrovně své recenze dostát. Aby jeho výpovědi vyzněly přesvědčivě a aby čtenáři nepochybovali o jeho odborné, vědecké úrovni a získal jejich důvěru, musí splnit jejich očekávání i v záležitostech týkajících se jazyka. Stejně jako autor recenzovaného díla musí i on nejen respektovat stávající jazykovou normu, platná ortografická pravidla a v daném vědním oboru vžitou a užívanou odbornou terminologii, ale měl by se též ztotožnit s tzv. **režimem řeči** příslušné odborné komunity a formulovat své soudy v jeho duchu a s ohledem na zvyklosti v něm ustálené. Co rozumíme pod pojmem režim řeči? Stručně a výstižně ho objasňuje V. Bělohradský (1998): „*Režim řeči je systém zkratk, které určité skupiny lidí přijímají jako shrnutí určitých jevů. Režim řeči stanovuje s větší či menší přísností, jaké zkratky je třeba používat, aby promluva byla uznána příslušnou mocenskou koalicí jako důkaz, že rozumíme tomu, o čem hovoříme. Vědci mají velmi přísný režim řeči.*“

Napsat dobrou recenzi, tzn. po všech stránkách kvalitně, bezchybně, tedy na profesionální úrovni, není snadné a ne vždy se to daří, a to ani recenzentům, kteří jsou ve svém oboru uznávanými autoritami a sami jako autoři vědeckých prací předávají do tisku rukopis po všech stránkách perfektně připravený. Bohužel recenzent se může někdy (a snadno) ocitnout pod vlivem cizích zájmů nebo v situaci, kdy je na něho vyvíjen tlak s cílem dosáhnou změny jeho stanoviska při hodnocení určitého recenzovaného díla. Je záležitostí jen a jen jeho svědomí, zda (a do jaké míry) podlehne takovému tlaku a zda bude ochoten „upravit“ své hodnotící stanovisko podle představ autora recenzovaného díla (nebo jím delegovaného přímluvce) či instituce lobbujících v intencích jeho zájmů a v jeho prospěch. Sám mohu z vlastní zkušenosti dosvědčit, že intervence tohoto druhu (jakkoli nedůstojné členů akademické obce) jsou praktikovány jak na úrovni osobní, tak institucionální.

Funkce recenzenta je možno zneužít např. i při oponování prací zaslaných do redakce odborného časopisu, nakladatelství nebo při posuzování výzkum-

ných projektů zaslaných grantovým agenturám. I když můžeme předpokládat, že recenzenti jsou nezávislí, na druhé straně musíme ale připustit, že jejich nezávislost je vždy jen iluzorní a nikdy není (a ani být nemůže) sto-procentní. Také oni patří k okruhu odborníků zabývajících se problematikou recenzovaného díla či projektu, i oni vzešli z určité teoretické školy a mají pocit sounáležitosti a pospolitosti s určitou vědeckou societou. Nikdy by však neměli ztratit vědomí, že tím základním krédem každého recenzenta by měla být *maximální objektivita a neokázalá pokora* před světem a člověkem, a to bez protěžování své osoby a svých názorů a zájmů.

4. Závěrem několik dobře míněných rad

Nezkušený, začínající recenzent však může být zaskočen i sám sebou – svou neodbytnou touhou zviditelnit v odborné komunitě své odborné (skutečné či jen vysněné) kvality. Recenzent posuzující dílo jiného autora – stejně jako autor vědeckého spisu z kteréhokoli oboru – který podlehne pocitu vlastní neomylnosti a bezbřehé všeznalosti předmětného problému, vstupuje tím vždy na „tenký led“, který se pod ním může kdykoli prolomit (a zjišťuje, že jednou vyřčené slovo nelze vzít zpět!). Před vyslovením svého soudu by nikdy neměl pustit se zřetele, že autor díla, které on recenzuje, pronikl do pojednané problematiky s největší pravděpodobností hlouběji a s větším rozhledem než recenzent, a to patrně i v případě, že se sám stejnou nebo obdobnou problematikou zabývá nebo se jí zabýval. Především pro začínající recenzenty rekapitulujeme na závěr několik užitečných (protože dlouholetými zkušenostmi prověřených) rad:

1. Plně respektuj smysl a funkci recenze.
2. Měj stále na mysli adresáta (čtenáře) recenze a uvědom si, že jím bude s velkou pravděpodobností též autor recenzovaného díla, který může tvé hodnotící soudy (zvláště budou-li ostře a nekompromisně formulované) vnímat velmi citlivě.
3. Samozřejmým, byť nepsaným požadavkem je, že recenzent formuluje své soudy vstřícně, konstruktivně a s „otevřeným hledím“.
4. Každé recenzované dílo by mělo být nahlíženo z několika aspektů: popisně informačního, analyticko-kritického a hodnotícího, ale též s výhledem aplikačním a s perspektivami budoucího vývoje problematiky recenzovaného díla (alespoň naznačenými).
5. Recenze musí být psána s přehledem a s nadhledem, ale také velkoryse (ne „hnidopišsky“).
6. Nestav se do role „všeználka“ a „všudybylka“. Nikdo není neomylný.
7. Uvědom si (a právem to můžeš předpokládat), že autor recenzovaného spisu pronikl do pojednávané problematiky s největší pravděpodobností

hlouběji, než ty jako recenzent (pokud se ovšem stejným nebo obdobným problémem právě nezabýváš).

Literatura

BĚLOHRADSKÝ, V. Režim řeči. *Nové knihy*, 1998, č. 1/2.

KOMENSKÉHO slovník naučný, sv. 9. Praha: 1938.

MASARYKŮV slovník naučný, díl 6. Praha: 1932.

OTTŮV slovník naučný, díl 21. Praha: 2000.

SPOUSTA, V., et al. *Vádemékum autora odborné a vědecké práce*. Brno: Masarykova univerzita, 2000, 158 s.

Velký slovník naučný m/ž. Praha: Diderot, 1999.

ZÍKA, J. *Knižní recenze*. Praha: 1947.

SPOUSTA, V. Jak psát recenze. *Pedagogická orientace* 2003, č. 1, s. 101–109. ISSN 1211-4669.

Adresa autora: Doc. PhDr. Vladimír Spousta, Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Poříčí 31, 603 00 Brno